

1. Prawo do odmowy złożenia zeznań.

W obecnym stanie prawnym prawo do odmowy złożenia zeznań przysługuje w dwóch sytuacjach:

1) **Po pierwsze** – osoba najbliższa dla oskarżonego może odmówić zeznań, przy czym prawo to trwa mimo ustania małżeństwa lub przysposobienia (art. 182 § 1 i 2 kpk.).

Osobą najbliższą – w ujęciu prawnym jest: małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 kk). Pojęcie osoby pozostającej we wspólnym pożyciu wprawdzie nie zostało zdefiniowane przez ustawodawcę, ale w doktrynie przyjmuje się, iż wspólne pożycie oznacza wspólnotę psychiczną, fizyczną, ekonomiczną i trwałość związku – chodzi tutaj zatem o taki związek, który od związku małżeńskiego różni się jedynie brakiem prawnej legalizacji. Prawo do odmowy złożenia zeznań nie będzie zatem przysługiwało osobom w stanie narzeczeństwa, jeśli osoby takie nie pozostają we wspólnym pożyciu, nie będzie również przysługiwało byłemu konkubentowi, chociaż przysługuje byłemu małżonkowi oraz byłym przysposobionym i przysposabiającym.

Prawo do odmowy zeznań przysługuje również świadkowi, który w innej toczącej się sprawie oskarżony jest o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem – art. 182 § 3 kpk. Niekiedy bowiem w procesie karnym może występować przemienność ról procesowych – z tego typu sytuacją będziemy mieli do czynienia, gdy ze sprawy gdzie występuje wielu oskarżonych, część materiałów dotyczących np. jednego z nich zostanie wyłączona do odrębnego postępowania. Wówczas możliwe jest uczynienie go świadkiem w postępowaniu dotyczącym pozostałych oskarżonych. Jednakże taki świadek może skorzystać z prawa do odmowy złożenia zeznań.

Odrębną podstawę do odmowy złożenia zeznań ma osoba, co do której prokurator żąda zobowiązania jej do zwrotu Skarbowi Państwa korzyści odniesionych z przestępstwa innej osoby – art. 416 § 3 kpk.

Prawo do odmowy złożenia zeznań ustanowione jest w interesie samego świadka – chodzi o to aby świadek nie był zmuszony do dostarczania dowodów, czy to przeciwko osobie mu najbliższej (art. 182 § 1 i 2 kpk.), czy to choćby pośrednio przeciwko sobie (182 § 3 i 416 § 3 kpk). Zatem można powiedzieć, że prawo do odmowy złożenia zeznań jest ściśle powiązane ze

stosunkiem do określonego oskarżonego (art. 182 § 1 kpk.) lub do określonego przestępstwa (art. 182 § 3 kpk.). Szczególny problem nasuwa się w sytuacji wielości oskarżonych, z których tylko jeden jest osobą najbliższą dla świadka. W takim wypadku świadek może skorzystać z prawa odmowy złożenia zeznań, ale tylko w odniesieniu do oskarżonego będącego dlań osobą najbliższą. Wobec innych oskarżonych w danej sprawie, z którymi w takim stosunku nie pozostaje, ma obowiązek złożenia zeznań.

Decyzja o skorzystaniu z prawa do odmowy złożenia zeznań jest samodzielną decyzją świadka i ani sąd ani prokurator nie jest uprawniony do oceny przyczyn i motywów odmowy zeznań. Świadka zawsze należy przed rozpoczęciem przesłuchania uprzedzić o treści art. 182 kpk, gdyż brak takiego pouczenia wyklucza ewentualną odpowiedzialność karną za złożenie fałszywych zeznań (art. 233 § 3 kk).

Prawo do odmowy złożenia zeznań nie jest ograniczone czasowo. Świadek może w każdym czasie skorzystać z tego prawa, przy czym w zależności od momentu, w którym to uczyni powstają różne konsekwencje procesowe. Zgodnie z art. 186 kpk *„Jeżeli osoba uprawniona do odmowy złożenia zeznania albo zwolniona od tego na podstawie art. 185 oświadczy nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania na rozprawie przed sądem I instancji, że chce z tego prawa skorzystać, poprzednio złożone zeznanie tej osoby nie może służyć za dowód ani być odtworzone”*.

Gdyby zatem świadek złożył zeznanie w postępowaniu przygotowawczym, a następnie – nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania na rozprawie przed sądem I instancji – oświadczył, iż korzysta z prawa do odmowy złożenia zeznań, jego uprzednio złożone zeznania nie mogą być w ogóle wykorzystane ani odtworzone. Inaczej mówiąc, niedopuszczalne jest dokonywanie na ich podstawie ustaleń faktycznych.

Świadek uprawniony do odmowy złożenia zeznań na podstawie art. 182 § 1 kpk może jednak skorzystać z tego prawa także po rozpoczęciu pierwszego zeznania na rozprawie przed sądem I instancji z tym, że w razie złożenia takiego oświadczenia po tym terminie poprzednio złożone zeznania tego świadka mogą służyć za dowód i być odtwarzane (OSNKW 2001, z. 3-4). Niezależnie natomiast od powyższego, sporządzone w postępowaniu karnym protokoły oględzin ciała podlegają ujawnieniu na rozprawie choćby osoba poddana oględzinom odmówiła wyjaśnień lub zeznań albo została z nich zwolniona na podstawie art. 182 lub art. 185 (art. 186 § 2 kpk.).

2) **Po drugie** – prawo do odmowy złożenia zeznań przysługuje świadkowi, który ma obowiązek zachowania tajemnicy państwowej (art. 179 kpk.) oraz tajemnicy zawodowej, służbowej lub funkcyjnej (art. 180 kpk.).

Tajemnicą Państwową – jest informacja niejawna określona w wykazie rodzajów informacji niejawnych, której nieuprawnione ujawnienie może spowodować istotne zagrożenia dla podstawowych interesów Rzeczypospolitej Polskiej w szczególności dla niepodległości państwa lub nienaruszalności terytorium, interesów obronności, bezpieczeństwa państwa i obywateli albo narazić te interesy na co najmniej poważną szkodę (art. 2 ust. z dn. 22.01.1999 roku o ochronie informacji niejawnych).

Zgodnie z art. 179 § 1 kpk – Osoby obowiązane do zachowania tajemnicy państwowej mogą być przesłuchane co do okoliczności, na które rozciąga się ten obowiązek, tylko po zwolnieniu tych osób od obowiązku zachowania tajemnicy przez uprawniony organ przełożony.

O zwolnienie takie do właściwego naczelnego organu administracji rządowej może wystąpić sąd lub prokurator, z tym że zwolnienia można odmówić jedynie gdyby złożenie zeznania mogło wyrządzić poważną szkodę państwu (art. 179 § 2 i 3 kpk). Przesłuchanie świadka na okoliczności objęte tajemnicą państwową – po uzyskaniu zwolnienia następuje z wyłączeniem jawności (art. 181 kpk). Z kolei osoby obowiązane do zachowania tajemnicy służbowej lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji mogą odmówić zeznań co do okoliczności, na które rozciąga się ten obowiązek, chyba że sąd lub prokurator zwolni te osoby od obowiązku zachowania tajemnicy (art. 180 § 1 kpk).

Tajemnicą służbową – jest informacja niejawna nie będąca tajemnicą państwową, uzyskana czynnościami związku z czynnościami służbowymi albo wykonywaniem prac zleconych, której nieuprawnione ujawnienie mogłoby narazić na szkodę interes państwa, interes publiczny lub prawnie chroniony interes obywateli albo jednostki organizacyjnej.

Tajemnicę związaną z wykonywaniem zawodu lub funkcji – stanowią wiadomości, które zostały uzyskane w związku z wykonywanym zawodem lub pełnioną funkcją. Tajemnica taka jest określona w przepisach regulujących wykonywanie określonych zawodów lub funkcji, a także

może wynikać z przyjętego przez daną osobę zobowiązania nie ujawniania wiadomości czy informacji, z którą zapoznał się w związku z pełnioną funkcją, wykonywaną pracą, działalnością publiczną, społeczną lub gospodarczą.

Prawo do odmowy złożenia zeznań służy tylko w zakresie okoliczności, na które rozciąga się obowiązek zachowania tajemnicy, natomiast świadek zobligowany jest do złożenia zeznań na inne okoliczności.

W razie zwolnienia świadka od obowiązku zachowania tajemnicy przez właściwy organ (sąd lub prokuratura), jest on zobowiązany do złożenia zeznań.

Szczególne uregulowanie dotyczy jednak trzech zawodów – w odniesieniu, do których przyjęto, że zachowanie tajemnicy zawodowej jest szczególnie ważne. Chodzi tu o tajemnice: adwokacką, lekarską i dziennikarską.

Tajemnica zawodowa adwokata – obejmuje informacje, o których powziął wiadomość w związku z udzieleniem pomocy prawnej, nie chodzi tutaj jednak o tajemnicę obrończą, gdyż ta chroniona jest przez przepis art. 178 kpk.

Tajemnica zawodowa lekarza obejmuje natomiast wszelkie informacje związane z pacjentem i uzyskane w związku z wykonywaniem zawodu (art. 40 ust. o zawodzie lekarza).

Tajemnica dziennikarska obowiązuje również inne niż dziennikarz osoby. Jest ona uregulowana w art. 15 Prawa Prasowego i obejmuje:

- dane umożliwiające identyfikację autora materiału prasowego, listu do redakcji lub innego materiału o podobnym charakterze, jak też innej osoby udzielającej informacji opublikowanej lub przeznaczonej do publikacji, jeśli osoby te zastrzegły sobie nie ujawnianie tych danych,
- wszelkie informacje, których ujawnienie mogłoby naruszyć chronione prawem interesy osób trzecich.

Zgodnie z art. 180 § 2 kpk osoby obowiązane do zachowania tajemnicy adwokackiej, lekarskiej i dziennikarskiej mogą być przesłuchiwane co do faktów objętych tą tajemnicą tylko

wtedy gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. O przesłuchaniu lub zezwoleniu na przesłuchanie decyduje sąd. Na postanowienie sądu przysługuje zażalenie.

W odniesieniu do tajemnicy dziennikarskiej ustawodawca zawęży możliwość zwolnienia od obowiązku zachowania tajemnicy zastrzegając, że zwolnienie takie nie może dotyczyć danych umożliwiających identyfikację autora materiału prasowego, listu do redakcji lub innego materiału o podobnym charakterze – jeśli zastrzegł on sobie anonimowość, przy czym ograniczenie to nie obowiązuje, gdy informacja dotyczy przestępstw wskazanych w art. 240 kk, tj. tych, co do których istnieje prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie.

2. Możliwość wnoszenia o zwolnienie od obowiązku złożenia zeznań z uwagi na szczególnie bliski stosunek osobisty łączący świadka z oskarżonym.

Można zwolnić od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania osobę pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, jeśli osoba taka wnosi o zwolnienie – art. 185 kpk. Szczególnie bliski stosunek osobisty to istniejąca między świadkiem a oskarżonym silna więź uczuciowa, np. osoby w stanie narzeczeństwa, czy pozostające we wspólnym pożyciu osoby tej samej płci. Zwolnienie świadka od złożenia zeznań lub odpowiedzi na pytanie pozostaje w gestii organu procesowego, przy czym konieczna jest tutaj inicjatywa świadka. Świadek musi uprawdopodobnić fakt pozostania z oskarżonym w stosunku uzasadniającym zwolnienie od składania zeznań.

3. Możliwość uchylenia się od odpowiedzi na pytanie.

Świadek może uchylić się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (art. 183 § 1 kpk).

Świadek może żądać aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą (art. 183 § 2 kpk).

Ustawodawca chroni świadka dając mu możliwość uchylenia się od odpowiedzi na pytanie w sytuacji gdyby udzielenie takiej odpowiedzi mogło rodzić niebezpieczeństwo pociągnięcia świadka lub osoby dla niego najbliższej do odpowiedzialności karnej. Świadek nie ma obowiązku wyjaśniania, dlaczego odmawia odpowiedzi.

Myślą przewodnią takiego unormowania jest to, iż nie należy nikogo stawiać w sytuacji przymusowej, w której musi albo kłamać albo obciążać siebie czy osobę mu najbliższą, na odpowiedzialność karną. Niemniej jednak powyższe unormowanie nie uprawnia świadka do całkowitej odmowy złożenia zeznań.

Ponadto gdyby treść zeznań świadka mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dlań najbliższą, jest on uprawniony do żądania by przesłuchano go z wyłączeniem jawności. Pojęcie „hańby” odnosi się do takich okoliczności, które przynoszą poczucie wstydu, ujmy, poniżenia, a dotyczą spraw osobistych i intymnych.

O uprawnieniach przewidzianych w art. 183 kpk uprzedza się świadka jedynie jeżeli ujawnia się okoliczności objęte tymi przepisami – art. 191 § 2 kpk.

4. Prawo zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania świadka.

Jeśli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami może on zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której świadek jest zatrudniony lub na inny wskazany przez niego adres (art. 191 § 3 kpk).

O zastrzeżeniu danych decyduje tu sam świadek, przy czym musi on jednocześnie uprawdopodobnić tę uzasadnioną obawę, o której mowa w powyższym przepisie. Organ procesowy, który sam dostrzega uzasadnioną obawę wskazaną w art. 191 § 3 kpk, powinien pouczyć świadka o możliwości zastrzeżenia danych dotyczących miejsca jego zamieszkania.

Obawa użycia przemocy czy groźby bezprawnej musi być zawsze uzasadniona, a więc realna i konkretna. Taka obawa może wynikać z charakteru czynu odnośnie, którego świadek ma zeznawać czy też osób, co do których będzie zeznawał.

Użycie przemocy czy groźby bezprawnej w celu wywarcia wpływu na świadka skutkuje odpowiedzialnością karną – art. 245 kk *„Kto używa przemocy lub groźby bezprawnej w celu wywarcia wpływu na świadka, biegłego, tłumacza, oskarżyciela albo oskarżonego lub w związku z tym narusz jego nietykalność cielesną podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat”*.